

Industrier vid Bergviksströmmen

Strömmen vid Bergvik har tidigt använts för omfattande fiske. Byar långväga ifrån hade not- och nätfisken i Ljusnan.

Även utbyggda "vrakhus" för lax och ålkar fanns liksom en Sunnanåfiskedamm. Även kronan hade laxfisken i forsen. Älvens vattenkraft utnyttjades tidigt för linklapp, likskäkt och en husbehovsskvaltkvarn (Bergström 1980:9).

Trakten runt Bergvik och Vannsätter har tack vare Ljusnan och de kraftiga fallen i Bergviksströmmen använts till vattendrivna verk sedan 1700-talet. Bergviks samhälle grundades i slutet av 1790-talet på marker som tillhörde byarna Lynäs, Sunnanå, Vansäter och Myssje (Bergström 1980:7) innan dess inskränkte sig bebyggelsen till ett par mindre torp och naturligtvis färjkarlens stuga och odlingar. Vannsätter är en äldre by, med troligen medeltida anor.

I strömmen på dess båda sidor har under 17- och 1800-talen byggts ett stort antal vattendrivna verk. Antalet och utvecklingen av de olika industrierna är för omfattande för att beskriva här, men jag rekommenderar Yngve Bergströms bok "Industriorten Bergvik – gamla dokument berättar" (1980) för alla detaljer. Här är en sammanfattning med uppgifter ur nämnda bok.

I slutet av 1700-talet anlades en tullmjölkvarn vid forsen. Kvarnen byggdes ut i början av 1800-talet. Till kvarnen fanns mjölnarens mangårdsbyggnad, riven 1844 och ersatt av Möllerska huset. 1837 skadades kvarnen av vårfloden, då även bron över älven spolades bort. En ny större kvarn byggdes 1877–78 och ett spannmålmagasin intill stod klart 1881. Kvarnen på södra sidan var i bruk under hela 1800-talet. 1886 revs den intilliggande ladugården liksom Möllerska huset. Istället uppfördes en stor stall- och ladugårdsbyggnad. Kvarnen revs 1901 för att ge plats åt vattenrännan till kraftverket. Övriga byggnader revs 1960. En kvarn byggdes även på norra sidan av älven vid mitten av 1800-talet.

Ett pappersbruk med papperskvarn och dammar samt mangårdsbyggnad, fähusbyggnader, packkammарbyggning, skärerier, lumphus och bruksarbetarbostad byggdes med början 1798. År 1801 tillverkades 755 000 pappersark. 1855 lades papperstillverkningen ned.

1870 anlades istället en experimentfabrik där man gjorde försök att tillverka papper av trämassa istället för som tidigare av linnelump. Den kallades Ekmanska sulfitfabriken. 1874 var tillverkningen igång, men lades ned 1897, då tillverkningen flyttades till fabriken i Vannsätter 1902. 1959 sprängdes de sista delarna av fabriken i Bergvik.

En privat såg byggdes 1843, vilken ombildades till en legosåg för avsalu. På 1870-talet ändrades sågen till hyvleri och snickarverkstad och drev till 1901, då den revs när kraftverket byggdes. Bergviks södra såg stod klar 1855. Den brann 1861 men byggdes upp igen och var klar att tas i ny drift 1863. Sågavfallet kolades vid den så kallade "södra kolningen", ett storområde med kolbottnar, stugor och torkskjul. Sågen revs 1901 för kraftverksbyggets skull.

En till legosåg byggdes 1852. Det var den norra sågen, vilket byggdes om 1873–74. Nedanför strömmen byggdes också en brygga för flottläggning av det sågade virket samt en transportbana till bryggan. Men flottning av sågat virke blev en flopp, då ett stort antal flottar slogs sönder i forsarna. Sågen byggdes ut med ytterligare ett såghus i slutet av 1850-talet. 1873 revs sågen till förmån för en ny och större. Till sågen hörde ett sprut- och badhus och ett torkmagasin som även inrymde Bergviks handelsbod 1873–1908. Sågen elektrifierades i början av 1900-talet. Vid vårfloden 1916 raserades delar av anläggningen. Den lades ned 1917 och revs 1926.

Ribb och avfall från den norra sågen kolades vid "norra kolningen" vid älvstranden som fylldes ut av schaktmassor. Ribbkistor höll vattnet borta. Dessa fanns kvar till 1959 då de revs bort i samband med kraftverksbygget.

För kolningspersonalen byggdes arbetarkaserner åren 1867–1876, troligen fem stycken. En av dessa blev sen snickarverkstad och en användes till kolerasjukhus. En kasern finns kvar idag, en revs på 1940-talet. Kolningsområdet växte än större och kallades "Långholmen" och för transport av kolveden byggdes en transportbana till vilken hörde lokomobilverkstad. Från början sköts dock kolvedsvagnarna av dalkullor (!). Kolningen upphörde 1917. Verkstadshuset revs cirka 1920.

En stor mängd timmer flottades längs Ljusnan. Den steniga strömmen i Bergvik var till hinder vid flottningen. En flottningskanal byggdes 1853–54 på norra sidan älven. Kanalen breddades och fördjupades 1856 och användes till ett par år in på 1860-talet. Till flottningen hörde ett timmersorteringsverk intill Bergviks järnvägsstation.

Ett gasverk med tryckklocka och gasmästarhus byggdes på norra sidan älven 1871. Gasen tillverkades av gaskol. För reningen användes järnoxidhydrat som finns naturligt i form av myrmalm, vilket köptes in från Småland. Vid reningen av gasen erhöles tjära som biprodukt. Elektriskt ljus ersatte gasen 1884–87. Gasverket revs 1889. Gasklockans runda grund fanns kvar till 1959, då den revs i samband med kraftverksbygget.

Kraftverket i Bergvik uppfördes 1901–02. En nedre kraftstation byggdes 1914–15 (Bodlund 1958:112).

Och under alla dessa industriers verksamhetstid har det funnits ett fungerande storjordbruk i Bergvik, med tillhörande herrgård (Bergviks herrgård byggd 1854, riven 1967) och ett stort antal jordbruksbyggnader, arbetarbostäder och brukskontor och andra verksamhetsbyggnader, såsom pappersmästarens hus, kassörsbostaden och trädgårdsmästarebostaden. För skolbarnen inrättades skolmästare redan 1814 och den första skolsalen inrättades i ett rum i en av arbetarbostäderna. 1869 byggdes en ny skola. För arbetarnas nöjen fanns även en dansbana byggd före 1869 och använd fram till 1918 då den flyttades till idrottsplatsen, liksom även en år 1878 uppförd teater, vilken revs 1900. För bruksägarens nöje byggdes en kägelbana 1891 med tillhörande trädgård, grusade gångar. Kägelbanan revs i slutet av 1950-talet efter att ha förfallit.

En rest från den tidiga industriorten Bergviks högreståndsmiljö, är det Bergvikspäron som odlades fram under 1870-talet av herrgårdens trädgårdsmästare A. G. Andersson.

Även industriorterna Vannsätter och Marmaverken har en liknande, men inte lika intensiv byggnationsutveckling som Bergvik. Troligen är det Bergviksströmmen som styrde mycket av den tidiga industrietableringen dit. Men det byggdes till exempel ett sågverk i Marmaverken 1855 och en sulfatfabrik 1927–28 samt en sulfitmassfabrik i Vannsätter 1902 (Bodlund 1958:132ff, Karlström 1970:112).

Av Elise Hovanta, ur PM kulturmiljö – Statsbanan Kilafors–Söderhamn

Systemhandling 2009-11-21